

Арапбаева Г.М. - улук окуучу, Кочкорова Ф.Ж. - окутуучу

Немец тилиндеги белгилүү жана белгисиз артикльдердин зат атооч менен бирге колдонулушу.

Аннотация

Немец тилин окуп үйрөнүүчүлөр үчүн бул макала эң чоң жардамга келет деген ойдо немец тилинин грамматикасында негизги орунда турган зат атоочтун түзүлүшү жөнүндө баяндалат.

Зат атооч дегенде баарыбызга белгилүү ким? эмне? деген суроолор дароо келет. Ал эми немец тилинде зат атооч кантип түзүлөт мына ошол жөнүндө сөз баштайбыз. Зат атооч сөзсүз артикль менен тузүлөт. Артикль деген эмне?- деген суроо туулат. Анда артикль зат атоочтун алдында турат жана анын родун (багытын), санын, жөндөмөсүн көрсөтөт. Белгилүү жана белгисиз артикль болуп экиге бөлүнөт.

Тангыч kein(e) атоочу да зат атоочтун алдында турат жана белгисиз артикльдей болуп жөндөлөт.

Таблица 1.

Атооч жөндөмө	Жекелик сан			Көптүк сан		
	М.р	Ж.р	С.р	М.р	Ж.р	С.р
Белгилүү артикль	der	die	das	die	die	die
Белгисиз артикль	ein	eine	ein	—	—	—
Тангыч атооч	kein	keine	kein	keine	keine	keine

Белгисиз артикльдин көптүк саны жок ал eins(бир) деген сөздүн негизинде түзүлгөн. Белгисиз артикльдин м.р жана с.р атооч жөндөмөдө бирдей болот. Ал эми белгилүү артикльдин ж.роду атооч жөндөмөнүн жекелик жана көптүк санында окшош болот. Немец тилинин зат атооч сөздөрү орус тилинин зат атооч сөздөрүнө дал келбегендиктен, аларды артикль менен кошо дароо эстеп калуу керек.

Биринчиден эгерде баарына белгилүү предмет жөнүндө же эчак эле белгилүү болгон предмет жөнүндө сөз болуп жаткан болсо, анда белгилүү артикль колдонулат. Же белгилүү артикльдин ордуна көрсөткүч атоочторун же таандык атоочторун колдонсо болот, бирок кандайдыр бир деген белгисиз бир форманы колдонууга болбойт.

М: Da liegt ein Buch. Das Buch ist dick. Тигил жерде китеп жатат. Китеп калын.

Бул мисалда китеп деген сөз - das Buch деп которулуп, ошол зат атоочту жандаган белгилүү артикль кошо айтылып баш тамга менен жазылат.

Экинчиден иреттик сан атоочторду кошуп сүйлөй турган болсок да сөзсүз түрдө сандан мурун белгилүү артикльди айтышыбыз керек.

М: Der zweite Monat des Jahres heißt Februar. Жылдын экинчи айы февраль деп аталат.

Бул сүйлөмдө экинчи айды далилдеп жатат десек болот. Күчтүү даражадагы сын атоочтор менен сүйлөм түзө турган болсок, мындай учурда да сөзсүз белгилүү артикльди колдонушубуз керек.

М: Moskau ist die größte Stadt Rußlands. Москва Россиянын эң чоң шаары болуп эсептелет. Башкача айтканда эң чоң- деген күчөтмө даражадагы сөз белгилүү артикль менен түзүлдү.

Үчүнчүдөн менчик аттарды сын атооч менен бирге аталышын кездештирүүгө болот.

М: Die Touristen besuchen gern das alte Berlin. Туристер эски Берлинге барууну каалашат. Бул берилген сүйлөмдө болсо alte- эски деген сөз белгилүү артикль менен айтылды.

Төртүнчүдөн зат атоочтон кийин аныктооч илик жөндөмөдө турса башкача айтканда Gen. жөндөмөдө туруп wessen? -кимдин? деген суроого жооп берсе белгилүү артикль жазылат.

M: Die Arbeit des Vaters ist interessant aber sehr schwer. Атамдын жумушу кызыктуу бирок абдан оор. Бул келтирилген мисалда des Vaters- атамдын деген сөз белгилүү артикльде түзүлдү. Алтынчыдан эгерде кандайдыр бир предмет (зат) бир бүтүндүктү түшүндүрсө же тескерисинче жекелик түрүндө гана түшүнүк берсе мындай учурда да белгисиз артикль колдонулат

M: Der Hund und die Katzen sind Haustiere. Ит жана мышык үй жаныбарлары.

Die Sonne scheint heute hell und warm. Күн бүгүн жаркырап тийип турат жана жылуу.

б.а ит, мышык же күн булардын аталыштары дароо эле бир бүтүндүктү же толук кандуу түшүнүктү бергендиктен, сөзсүз белгилүү артикльдер менен айтылганын баамдадык. Анда кайсы учурда белгисиз артикльди колдонобуз деген ой туулат? Анда эгерде кеп тааныш эмес белгилүү предмет болсо, сүйлөөдө биринчи жолу аты аталып жаткан болсо (мындай учурда зат атоочтун алдына кандайдыр бир деген сөздү колдонсо болот, бирок таандык атооч же көрсөткүч атоочту колдонууга болбойт) белгисиз артикль колдонобуз.

M: Links sitzt ein Mädchen, das Mädchen heißt Emma. Сол жакта бир (кандайдыр бир) кыз отурат, ал кыздын аты Эмма. Бул сүйлөмдө сол жакта кандайдыр бир кыз отургандыгы жөнүндө сөз болуп белгисиз артикль менен түзүлдү. Көбүнчө haben, sein жардамчы этиштерден кийин жана es gibt сөз айкалышынан кийин колдонулат.

M: Das ist ein Haus . Бул үй.

Ich habe eine Familie. Менин үй бүлөм бар.

In der Stadt gibt es einen Park. Шаарда парк бар.

Жогоруда берилген мисалдардагыдай зат атооч сөздөрүбүз кандайдыр бир деген мааниге өтүп кетет, себеби али тааныш эмес зат атоочтор жөнүндө сөз болуп жатат. Эгерде зат атооч түзүлсө артикльдердин ордун ошол сөздөр ээлеп калышат.

M: In dieser Stadt wohnt mein Bruder. Бул шаарда менин агам жашайт, бул сүйлөмдө Bruder-ага зат атооч сөзү mein-менин деген таандык атоочу менен түзүлгөндүктөн белгисиз атооч колдонулбайт.

а) Alle, viele, einige ж.б белгисиз атоочтор менен түзүлсө да белгисиз артикль колдонулбай калаарын төмөндөгү мисал менен далилдөөгө болот.

M: Einige Studenten haben heute nicht alle Hausaufgaben gemacht. Кээ бир студенттер бүгүн бардык тапшырмасын аткарышпаптыр.

б) Wessen, wieviel, welche ж.б суроолу сөздөр турса да сөзсүз белгисиз артикль жазылбай калаарын төмөнкү мисал билдирди.

M: Wieviel Kinder hat deine Schwester? Сенин эжеңдин канча баласы бар.

Эгерде кандайдыр бир зат атоочту жокко чыгарып айтсак, анда kein(e) тангыч атоочту колдонуп айтабыз, бул учурда да сөзсүз белгисиз артикль түшүп калат.

M: Wir haben heute keinen Unterricht. Бүгүн биздин сабагыбыз жок.

в) Эсептик сан атоочтор турса да эч кандай артикль колдонулбай калаарын төмөнкү мисал менен берүүгө болот.

M: Drei Schüler aus unserer Klasse fahren bald nach Berlin. Биздин класстагы үч окуучу жакында Берлинге барышат

der Schüler'-окуучу, drei Schüler-үч окуучу

2. Эгерде зат атооч белгисиз артикль менен турса, анда көптүк санда артикль колдонулбайт.

M: Hier sind Zeitungen (ж.б. Hier ist eine Zeitung). Бул жерде гезиттер бар (ж.б. бул жерде гезит бар)

3) Ысымдарда жана фамилияларда колдонулбайт.

M: Hans Weber ist der beste Sportler unserer Gruppe. Ганс Вебер биздин тайпанын эң жакшы спортсмени.

4) Эгерде зат атоочтун алдында менчик аттар Genitiv, жөндөмөдө турса,

M: Dort liegt Innas Buch. Тигил жерде Иннанын китеби турат.

5) Кайрылууда мындан тышкары Herr, Frau, Fräulein деген сөздөрдө

M: Kinder! Geehrte Damen und Herren! Балдар! Урматтуу айымдар жана мырзалар! Fräulein Braun! Herr Fischer! Браун айым! Фишер мырза!

6) Заттын буюмдун же тамак аштын аталышын атоодо.

M: Dieser Ring ist aus Gold. Бул шакек алтындан. Am morgen esse ich gewöhnlich Brot mit Butter. Көбүнчө мен эртен менен нан менен май жеймин.

7) Кесипти, сабакты, кишинин алектенүүсүн билдирген зат атоочтордо колдонулбайт.

M: Sein Vater ist Arzt von Beruf. Анын атасы кесиби боюнча врач.

Бул мисалда Arzt-врач дегенди билдиргендиктен артикльсиз жазылды. Wolfgang ist Student, er will Wissenschaftler werden. Вольфганг студент, ал окумуштуу болгусу келет. Ал эми бул сүйлөмдө Wissenschaftler-окумуштуу деген сөз кишинин алектенип жаткан жумушун аныктап жаткандыктан артикльсиз жазылганын байкадык.

Мына ушунтип немец тилиндеги белгилүү жана белгисиз артикльди кайсы учурда колдонуу, жана колдонмо ыкмаларын далилдеген грамматикалык эрежесинин негизинде билип алып, аны сүйлөмдөр менен далилдедик. Немец тилиндеги артикльдердин дагы бир өзгөчөлүгүн айта турган болсок, зат атоочту жөндөө үчүн сөзсүз артикль жөндөлөт, мындай көрүнүш бир гана немец тилинин грамматикасында кездешет, ал эми орус же кыргыз тилинде болсо зат атоочторду жөндөөдө аларга мүчө уланып калаарын окуп үйрөнгөнбүз, ошол мүчөлөрдүн мааниси немец тилинде артикльдерди жөндөмөлөрдө өзгөрүүсү менен түшүнүүгө болот. Дагы бир белгилүү өзгөчөлүк бул белгилүү артикль болобу же белгисиз артикль болобу немец тилинде сөзсүз зат атоочту жөндөп берет, ансыз зат атооч сөз өз алдынча жөндөлүүгө мүмкүн эмес. Макаланын башында айтып өткөндөй немец тилинде зат атоочтор сүйлөмдүн башында болобу, ортосунда болобу, же аягында келеби, баары бир баш тамга менен жазылат, ансыз жазылган зат атоочту жандаган белгилүү жана белгисиз артикльдер которгондо кыргыз тилиндеги мүчөлөрдү түшүндүрөт. Бул аныктаманы төмөндөгүдөй мисалдар менен аныктоого болот.

M: Der Vater-ein Vater- ата. Die Mutter-eine Mutter апа. Das Kind-ein Kind бала.

Бул мисалдар белгилүү жана белгисиз артикльдер менен түзүлгөн зат атооч сөздөр. Немец тилинин грамматикасында төрт эле жөндөмө бар, ал албетте орус жана кыргыз тилдеринен айырмаланат, бирок зат атоочторго берилген жөндөмөнүн суроолору бирдей мааниге ээ болушат мисалы, der Nominativ-атооч жөндөмөсү wer? was?- ким? эмне? деген суроого жооп берет, ал эми der Genitiv-илик жөндөмөсү wessen?- кимдин? эмненин? деген суроого жооп берет, der Dativ- барыш жөндөмөсү болсо wem?- кимге? эмнеге? деген суроолор менен түзүлсө, төртүнчү жөндөмө der Akkusativ-табыш жөндөмөсү wen? was? – кимди? эмнени? деген суроолорго жооп берет. Мына ушул суроолордун негизинде немец тилинин артикльдери жөндөлөт дагы, алар жогоруда айтып өткөндөй зат атоочторго мүчө болуп жалгашып которулат бул айтылган эрежелерди төмөнкүдөй мисалдар менен бере турган болсок, анда жөндөмөлөрдү баш тамгалары менен белгилеп алып жөндөп алабыз.

M: Бул зат атооч der Vater- ата деген сөздү немец тилинде м.р. der артикли менен түзөбүз, себеби немец тилинде зат атоочтордун жөндөлүшү родко карай жөндөлөт.

Nominativ-wer? was? der Vater; Атооч- ким?эмне?- ата

Genitiv-wessen? des Vaters; Илик- кимдин?эмненин?- атанын

Dativ-wem? dem Vater; Барыш- кимге?эмнеге?- атага

Akkusativ-wen?was? den Vater; Табыш- кимди?эмнени?- атаны

Ал эми die Mutter - апа деген зат атооч сөзү ж.родко кирет да бир аз өзгөчөлөнүп жөндөлөт, бирок кыргыз тилинде өзгөрбөйт.

Nominativ- die Mutter; Атооч- апа

Genitiv-der Mutter; Илик-апанын

Dativ-der Mutter; Барыш- апага

Akkusativ-die Mutter; Табыш-апаны

Ошондой эле ср.родко кирген зат атооч сөз өз алдынча жөндөлүүгө ээ. Мисал менен бере турган болсок

Nominativ-das Kind; Атооч- бала

Genitiv-des Kindes;Илик-баланын

Dativ-dem Kind;Барыш-балага

Akkusativ-das Kind;Табыш-баланы

Жогоруда келтирилген немец тилинин зат атоочтору родко карай үч түрдүү жөндөлүшүн билдик, ал эми кыргыз тилинде род жок болгондуктан бирдей мүчөдө гана жөндөлөрүн байкадык. Биз бул зат атоочтордун жөндөлүшүн бир гана белгилүү артикльдер менен бердик, ушундай мүнөздө белгисиз артикльдер менен жөндөөгө да болоорун айтып өтсөк ашыкча болбос. Албетте бул жөндөлүштүн көптүк сандары да бар өзгөчөлүгү немец тилинде 3 роддогу зат атоочторго бир гана көптүк санды туюндурган die деген артикль колдонулат, ал эми зат атооч сөзү көптүк санда өзгөрүлүп айтылып калат, б.а. зат атоочко же мүчө уланат же ункусундагы үндүү тамгалар башка үндүү тамгага өзгөрүлүп айтылып калаарын унутпоо керек,ал эми кыргыз тилинде болсо көптүк санды түшүндүргөн –лар, -лор, же –дар, -дор мүчөлөрү уланат.

М: Der Vater –die Väter-ата-аталар

Немец тилиндеги көптүк сандык die артикльи ä (э) тамгасы менен биргеликте кыргыз тилиндеги -лар мүчөсүн туюндурган же дагы die Mutter-die Mütter – апа- апалар, das Kind-die Kinder-бала балдар зат атооч сөздөрүн мисалга келтирүүгө болот.

Немец тилинин зат атооч түзүлүшүнө токтолгонубуздун себеби, өзгөчөлөнүп жазылуусуна, жөндөмөдөгү өзгөргөн учурларга кызыгуубуз артты, жана анын окурмандарга, немец тилин үйрөнүүчүлөргө изилденүүчүлөргө кызыктуу болот деген ойдо ушул макалабыз даяр болду. Немец тили менен кыргыз тилинин грамматикалык окшоштуктары, айырмачылыктарын камтып өттүк. Нукура немец тилинин зат атоочун аныктоодо сөзсүз түрдө өзүбүз жакшы өздөштүргөн тилибиздин зат атоочту салыштыруу менен көптөгөн мисалдарды келтирдик. Коом салыштыруу менен түзүлөт эмеспи, ошондуктан бул макалага кандайдыр бир себептер менен көзүңүз түшүп калса, кайдыгер калбайсыз деген ойдобуз, бул макаланы жазууда негизинен немец тили боюнча ар кандай авторлордун эмгектерин, китептерин пайдаландык, жалпы коомчулукка түшүнүктүү болуш үчүн жалаң жеңил мисалдарды келтирдик. Бул жазылган макала бир эмес эки адамдын аракеттенүүсүнөн пайда болду, жана бир гана зат атоочтун түзүлүшү жөнүндө жазылды, дагы алдыда көптөгөн макалаларды жазууга бел байладык жана максат кылдык.

Адабияттар

1. *Н.Ф. Бариско* “Самоучитель немецкого языка “ I-II ч
2. *Н.В.Гладилин* «Практическая грамматика немецкого языка» 2004
3. *Т.А.Силаева* «Грамматика немецкого языка в упражнениях и текстах» 2005
4. *К.Welke* «Einführung in die Satzanalyse»

5. «Themen-Neu» 1-2ч
6. «Sowieso» 2-3ч